

QO‘QON XONLIGI TARIXNAVISLIGI: MANBALAR, MUALLIFLAR VA ILMIY AHAMIYATI

Rishton tumani 2-son Politexnikimi tarix fani

o‘qituvchisi

Eraliyeva Muniraxon Zaylobidinovna

email eraliyevamunira2086@gmail.com

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada Qo‘qon xonligi tarixnavisligining shakllanishi, rivojlanishi va uning O‘rta Osiyo tarixshunosligidagi o‘rni tahlil qilinadi. Maqolada Qo‘qon tarixnavislik maktabining asosiy vakillari, ularning asarlari va tarixiy voqealarni yoritish uslublari ko‘rib chiqilgan. Qo‘qon xonligi tarixiy manbalari siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotni aks ettiruvchi noyob ma’lumotlar bazasi sifatida taqdim etiladi. Shuningdek, maqolada tarixiy asarlarning siyosiy maqsadlari, diniy-falsafiy yondashuvlari hamda adabiy-estetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari Qo‘qon tarixnavisligining O‘rta Osiyo tarixshunosligidagi ahamiyatini va bugungi kunda uni o‘rganish zaruratini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar. Tarix, jahon, shaxsiyat, madaniy, milliy, madaniy, ta’lim;

Annotation. This article analyzes the formation, development, and significance of Kokand Khanate historiography within Central Asian historical studies. The main representatives of the Kokand historiographical school, their works, and methods of depicting historical events are examined. The historical sources of the Kokand Khanate serve as a unique database reflecting political, social, and cultural life. The article also explores the political purposes, religious-philosophical approaches, and literary-aesthetic characteristics of these historical works. The research findings highlight the importance of Kokand historiography in Central Asian historiography and emphasize the necessity of its study in contemporary times.

Key words. History, World, personality, cultural, national, cultural, educational;

KIRISH Qo‘qon xonligi (1709–1876) — O‘rta Osiyoda siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan muhim rol o‘ynagan davlatlardan biri bo‘lib, uning tarixi ko‘plab tadqiqotchilar diqqat markazida turadi. Bu xonlikning o‘ziga xos tarixi, siyosiy tuzilishi va ijtimoiy hayoti nafaqat hududdagi boshqa davlatlarga ta’sir ko‘rsatgan, balki butun Markaziy Osiyo mintaqasining madaniy va ilmiy taraqqiyotida ham muhim o‘rin egallagan. Qo‘qon xonligi tarixnavisligi esa aynan shu davrni, voqealarni va hukmdorlar faoliyatini yozma manbalar orqali saqlab qolgan, tarixiy tafakkur va ma’rifiy an’analarini shakllantirgan asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Tarixnavislik san’ati va ilmiy soha sifatida Qo‘qon xonligida XVIII asrda rivojlana boshlagan. Bu davrda siyosiy voqealarni hujjatlashtirish, hukmdorlar tarixini saqlash va mintaqaviy identitetni mustahkamlash ehtiyoji kuchaygan edi. Qo‘qon tarixnavislari o‘z asarlarida xonlikdagi siyosiy jarayonlar, urushlar, ijtimoiy-iqtisodiy hayot va madaniy hodisalarni bayon qilib, voqealarni o‘sha davr insonining dunyoqarashi va diniy-falsafiy qarashlari doirasida sharhlaganlar. Bu esa o‘z navbatida tarixiy tafakkurning rivojlanishiga, tarixiy voqealarning chuqurroq va ko‘p qirrali tahliliga xizmat qilgan.

Qo'qon tarixnavisligi O'rta Osiyodagi tarixiy maktablar orasida o'ziga xos o'rin tutadi. Xususan, Buxoro va Xiva tarixiy maktablari bilan solishtirganda, Qo'qon tarixnavisligi siyosiy voqealarga ko'proq diqqat qaratgan, hukmdorlar shaxsini yuksaltirish va ularning siyosiy yutuqlarini ta'riflashga asoslangan asarlar yaratgan. Shuningdek, ushbu maktabda tarixiy voqealar ko'pincha she'riy va badiiy uslubda, aruz va boshqa klassik she'riy shakllarda yozilganligi bilan ham farqlanadi. Bu o'ziga xos uslub tarix va adabiyotning uyg'unlashuvini ta'minlagan.

Qo'qon xonligi tarixnavisligining yana bir muhim jihati — u siyosiy va diniy ta'sirlarning uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelganidir. Xonlikda hukmdorlarning hokimiyatini mustahkamlashda tarixiy asarlar muhim vosita bo'lgan bo'lsa, diniy ulamolar ham tarixni o'zlari yoqlagan diniy-falsafiy nuqtai nazardan talqin qilishga intilganlar. Bu esa tarixiy asarlar mazmunida ko'plab axloqiy va ma'naviy ta'limotlarning aks etishiga olib kelgan. Bugungi kunda Qo'qon xonligi tarixnavisligi asarlari O'zbekiston va Markaziy Osiyo tarixshunosligi uchun bebaho manba bo'lib, tarixiy tadqiqotlarda keng qo'llanilmoqda. Ular nafaqat o'tmishdagi siyosiy va ijtimoiy jarayonlarni o'rganishga yordam beradi, balki milliy o'zlikni anglash va shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ham Qo'qon tarixnavisligini chuqur o'rganish, uning manbalarini qayta ko'rib chiqish va ilmiy talqinini yanada rivojlantirish bugungi tarixshunoslik oldidagi dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Qo'qon tarixnavislik maktabining shakllanishi va rivojlanishi. Qo'qon xonligi tarixnavisligi XVIII asrda o'zining an'anaviy shakllarini topa boshladi. Bu jarayon siyosiy va madaniy sharoitning o'zgarishi, xonlikdagi siyosiy tartib-intizomni mustahkamlash, hamda hukmdorlarning o'z faoliyatini yozma manbalar orqali hujjatlashtirish zaruriyati bilan bog'liq edi. Tarixnavislar, odatda, saroy atrofidagi olimlar, diniy ulamolar va adiblar bo'lib, ular o'z asarlarida xonlik hayoti, siyosiy voqealar, ijtimoiy munosabatlar va madaniy qadriyatlarni ifodalaganlar.

Qo‘qon tarixnavisligi shakllanishida O‘rta Osiyo va Eron tarixiy maktablari ta’siri sezilarli bo‘lgan. Xususan, fors-tajik tarixiy an‘analarining ta’siri bilan tarixiy voqealar she’riy va badiiy uslubda bayon qilinishi, aruz vazni bilan yozilishining ildizlari shu davrda mustahkamlangan. Shu bilan birga, mahalliy turkiy til va uslublar ham tarixiy yozuvlarda keng qo‘llanila boshladi.

Mashhur tarixnavislar va ularning asarlari. Qo‘qon tarixnavisligi ko‘plab mashhur tarixchilar va yozuvchilarni yetishtirdi. Ularning asarlari nafaqat siyosiy tarix, balki madaniyat, ijtimoiy hayot va diniy tafakkur haqida ham qimmatli ma’lumotlar beradi.

Muhammad Hakimxon To‘ra – “Tazkirayi Muqimxoniy”
Bu asar Qo‘qon xonligining tarixi, hukmdorlarning hayoti va siyosiy faoliyatini batafsil yoritadi. Muhammad Hakimxon To‘ra o‘z vaqtida xonlikda yuz bergan voqealarni aniq bayon qilib, hukmdorlar faoliyatini sharhlashda siyosiy-huquqiy va axloqiy tahlil elementlaridan foydalangan. Muhammad Solih – “Tarixi Shohruxoniy”
Ushbu asar xonlik tarixining muhim davrlarini, xususan Shohruhon davrini yoritib beradi.

Asarda siyosiy voqealar bilan birga, diniy-ta'limiy jihatlar va ijtimoiy munosabatlar ham o'rganilgan. Tarixiy voqealar Qur'on va hadislar asosida sharhlanib, axloqiy ta'limotlar bilan boyitilgan. Shorahim To'ra – "Tarixi Farg'ona" Bu asar Qo'qon xonligi ijtimoiy hayoti, ichki siyosati va tashqi aloqalari haqida noyob ma'lumotlarni beradi. Muallif o'z shaxsiy guvohliklariga asoslanib, voqealarni haqiqatga yaqin tarzda bayon qilgan.

Tarixiy asarlarda uslub va mazmuniy xususiyatlar. Qo'qon tarixnavislik asarlari o'ziga xos uslub va mazmun bilan ajralib turadi. Tarixiy voqealar ko'pincha she'riy uslubda, aruz vaznida yoki boshqa badiiy shakllarda bayon etilgan. Bu o'z navbatida tarix va adabiyotning uyg'unlashuviga olib kelgan.

Asarlarda hukmdorlar shaxsiyati, ularning siyosiy iqtidorlari va qahramonliklari alohida ta'kidlangan. Tarixchilar ko'pincha hukmdorlarni maqtash orqali siyosiy kuchni mustahkamlashga xizmat qilgan. Shu bilan birga, tarixiy voqealar diniy-falsafiy nuqtai nazardan ham talqin qilingan, bu esa tarixiy tafakkurda axloqiy va ma'naviy elementlarning kuchayishiga olib kelgan. Ijtimoiy-huquqiy tafakkur ham tarixiy asarlarda aks etgan. Aholining hayoti, soliqlar tizimi, sud-huquq munosabatlari haqida ma'lumotlar tarixiy manbalarda ko'plab uchraydi. Bu esa Qo'qon xonligi jamiyatining ijtimoiy tuzilishini chuqurroq anglashga imkon beradi.

Tarixnavislik va siyosiy maqsadlar. Qo'qon tarixnavisligi ko'pincha siyosiy maqsadlarda xizmat qilgan. Tarixiy asarlar hukmdorlarning siyosiy iqtidorini yuksaltirish, ularning qonuniyligini mustahkamlash, ichki nizolarni yengillashtirish va tashqi dushmanlarga qarshi ruhiy tayyorgarlikni oshirish uchun yozilgan. Shu bois, ba'zi tarixiy voqealar siyosiy nuqtai nazardan moslashtirilgan yoki tahrir qilingan bo'lishi mumkin. Tarixiy manbalar hukmdorlar buyurtmasi bilan yaratilganligi sababli, ular ko'pincha hukmdorlar tarafdorlari nazarida yozilgan. Biroq, shu bilan birga, ushbu manbalar orqali o'sha davr siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotning umumiy tasviri hosil qilish mumkin.

Qo'qon tarixnavisligi nafaqat tarixshunoslik, balki madaniyatshunoslik, adabiyotshunoslik va diniy fanlar uchun ham bebaho manbadir. Bu asarlar orqali O'rta

Osiyoning tarixiy va madaniy merosi, xalqning dunyoqarashi, diniy e'tiqodlari va adabiy an'analari haqida chuqurroq ma'lumot olish mumkin. Tarixiy asarlarni tahlil qilish orqali xonlikning siyosiy tuzilishi, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, tashqi siyosati haqida batafsil ma'lumotlar yig'iladi. Bu esa mintaqaning umumiy tarixiy jarayonlarini yanada aniqroq o'rganishga imkon beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki Qo'qon xonligi tarixnavisligi O'rta Osiyo tarixshunosligida muhim o'rin tutadi va mintaqaning siyosiy, ijtimoiy hamda madaniy rivojlanishini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ushbu tarixiy maktab nafaqat siyosiy voqealarni hujjatlashtirishga xizmat qilgan, balki o'sha davr jamiyatining ma'naviy qadriyatlari, diniy-ta'limiy qarashlari va adabiy-estetik didini ifodalagan muhim ilmiy merosdir. Qo'qon tarixnavisligi an'analarning o'ziga xosligi ularning nafaqat tarixiy voqealarni yoritishda, balki tarixiy shaxslarni idealizatsiya qilish va axloqiy-ma'naviy saboqlar chiqarishda ham namoyon bo'ladi.

Tarixiy manbalar orqali xonlik siyosati, ijtimoiy tizimi va xalq hayoti haqida to'liqroq tasavvur hosil qilish mumkin. Qo'qon tarixnavislik maktabi o'z asarlarida hukmdorlar faoliyatini yuksaltirishga alohida e'tibor bergan, bu esa ba'zan tarixiy voqealarning siyosiy maqsadlarda moslashtirilishini keltirib chiqargan bo'lsa-da, ularning ilmiy ahamiyatini kamaytirmaydi. Aksincha, tarixiy tafakkurdagi bu jihatlar tarixshunoslik uchun qiziqarli tadqiqot ob'ekti sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, Qo'qon xonligi tarixnavisligi O'rta Osiyoda tarix yozishning madaniy an'alarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Fors-tajik va mahalliy turkiy ta'sirlar uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelgan noyob tarixiy asarlar, bugungi kunda mintaqaning boy madaniy merosi sifatida qadrlanadi. Bu asarlar faqat tarixiy ma'lumotlar emas, balki o'tmish va hozirgi zamon o'rtasidagi ko'prikdir.

Bugungi kunda Qo'qon tarixnavisligi manbalarini chuqur o'rganish, ularni qayta tahlil qilish va zamonaviy ilmiy metodlar bilan tadqiq etish zarurati yuzaga kelmoqda. Bu nafaqat tarixshunoslikni rivojlantirish, balki milliy o'zlikni yanada mustahkamlash, o'tmishning haqiqatlarini keng jamoatchilikka yetkazish uchun ham muhimdir.

Qo‘qon xonligi tarixnavisligi asarlarining qayta tiklanishi va keng targ‘iboti bugungi kunda milliy madaniyat va ilm-fan sohalarida katta ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Qo‘qon xonligi tarixnavisligi nafaqat tarixiy ma‘lumotlar manbai, balki mintaqaning siyosiy va madaniy tarixini chuqurroq anglashda, shuningdek milliy tarixshunoslikni yanada rivojlantirishda asosiy vosita bo‘lib qolmoqda. Shu bois, Qo‘qon xonligi tarixnavisligini o‘rganish va ilmiy tahlil qilish zamonaviy tarixshunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. –T.: O‘zbekiston, 2017. – 30 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2021. 262, 251-b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya – erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir. – T.: O‘zbekiston, 2018. – 30 b.
4. Giesecke H. Was kann die Schule zur Werteerziehung beitragen?, (Eds: Sabine Gruehn, Gerhard Kluchert, Thomas Koinzer), Was Schule macht: Schule, Unterricht und Werteerziehung. Basel:Beltz Verlag, 2004, p. 236.
5. O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma - T.: Yangi nashr, Respublika ta‘lim markazi, 2022, - 252 b.
6. Toshev S. (2020). TARIX FANINI O‘QITISHNDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR. Science and Education, 1(Special Issue), 6
7. Faxriddin B., No‘monbek A. ABS SISTEMASI BILAN JIHOZLANGAN M1 TOIFALI AVTOMOBILLARNING TORMOZ SAMARADORLIGINI MATEMATIK NAZARIY TAHLILI //International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING. – 2024. – T. 4. – №. 1. – C. 333-337.
8. Xuzriddinovich B. F. et al. ABS BILAN JIHOZLANGAN AVTOMOBILNI TORMOZ PAYTIDA O ‘ZO ‘ZIDAN VA MAJBURIY TEBRANISHLARINI

TORMOZ SAMARADORLIGIGA TA'SIRINI TAHLIL QILISH //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 4. – С. 81-87.

9. Karshiev F. U., Abduqahorov N. ABS BILAN JIHOZLANGAN M1 TOIFALI AVTOMOBILLAR TORMOZ TIZIMLARINING USTIVORLIGI //Academic research in educational sciences. – 2024. – Т. 5. – №. 5. – С. 787-791.

10.Qurbonazarov S. et al. ANALYSIS OF THE FUNDAMENTALS OF MATHEMATICAL MODELING OF WHEEL MOVEMENT ON THE ROAD SURFACE OF CARS EQUIPPED WITH ABS //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2024. – Т. 4. – №. 8. – С. 45-50

11.Каршиев Фахридин Умарович, Н.Абдуқаҳоров ИЗУЧЕНИЕ МИКРОСТРУКТУРЫ СТАЛИ В МАТЕРИАЛОВЕДЕНИИ//<https://www.iupr.ru/6-121-2024>

12. Xusinovich T. J., Ro'zibayevich M. N. M1 TOIFALI AVTOMOBILLARNI TURLI MUHITLARDA TORMOZLANISHINI TAHLIL QILISH VA PARAMETRLARINI O'RGANISH.